

S Z E M L E

Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk., Műhelytanulmányok a nyelvművelésről

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71.

Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Bp., 2007. 297 lap

Ezt a vonzó külsejű kötetet, amely két konferencia (2003., 2005.) anyagát tartalmazza, a Gramma Nyelvi Iroda és a Tinta Kiadó közösen jelentette meg. A konferenciákat a Gramma Iroda kezdeményezésére tartották az Iroda, az MTA Nyelvtudományi Intézete és az ELTE egyes oktatóinak részvételével.

Közismert, hogy az utóbbi két évtizedben sok (szinte megsemmisítő) kritika érte a nyelvművelést. Ismeretes az is, hogy a nyelvművelés korábbi elveinek érvényessége a két-nyelvűség körülményei között – például a szlovákiai magyar nyelvhasználat esetében – még erőteljesebben megkérdőjeleződött, mint a magyarországi magyar nyelvhasználat tekintetében. A rendszerváltás után azonban hamarosan egy sor olyan nyelvi probléma merült fel a kisebbségi helyzetekben, amelyek elkerülhetetlenné tették a nyelvi tanácsadást, a norma kérdéseivel való foglalkozást. A feladatok megoldása valami olyan tevékenységet igényelt, ami legalábbis hasonlít a nyelvművelésre – nevezzük nyelvalakításnak. A Gramma Iroda munkatársaiban így merült fel az a józan belátáson alapuló elképzelés, hogy nyelvi tanácsadói és nyelvtervezési feladataik ellátásában elveiket és gyakorlatukat vitassák meg, és ha lehet, egyeztessék az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvművelő Osztályával. Bár a kötet tanúsága szerint a korábbi kritikákat nagyrészt fenntartják, nyilván úgy látták, hogy a szlovákiai magyar nyelvi problémák megoldását célzó nyelvi tanácsadásban és nyelvalakító tevékenységben a nyelvművelés tapasztalatait esetleg érdemes figyelembe venni, és hogy a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó tanácsadás nem hagyhatja figyelmen kívül az anyarszági társadalomban még mindig erős nyelvművelési hagyományokat.

Ezt az E l ő s z ó így fogalmazza meg: „A résztvevők sok mindenben nem értettek egyet, mégis teljes egység volt köztük abban a kardinális kérdésben, hogy a nyelvközösségben folyamatosan meglévő nyelvi problémák megoldása fontos és nyelvészekhez egyáltalán nem méltatlan feladat, s a nyelvi változásokba való beavatkozás is lehet értelmes és sikeresen megvalósítható célja a nyelvalakításnak.” A kiadó ismertetője is kiemeli az együttműködési készséget: „az ilyen témájú kiadványoktól feltűnően különbözik abban, hogy nem valamelyik »tábor« híveinek írásait tartalmazza, hanem olyan szerzők szerepelnek benne, akiket a közvélemény más-más irányzatok képviselőinek tart. Ennek ellenére a kötetben megszólaló szakemberek döntő többsége valójában ugyanahhoz a »tábor«-hoz tartozik: a beszélőknek a nyelvhasználat dolgaiban való segítségét, a nyelvi ismeretterjesztést, sőt a nyelvi változásokba való beavatkozást is értelmes és szükséges tevékenységeknek tartók »táborába«. A szerzők többségének szilárd meggyőződése: a nyelvművelésnek éppúgy, mint a nyelvalakítás egyéb válfajainak az igazi ellenségei nem valamely irányzat képviselői, hanem a szakszerűtlenség, a felületesség, a felelőtlenség és az etikátlanság”.

Igaz, az együttműködés és egyetértés nem volt korlátlan: „A két találkozózn munkacsoportok dolgoztak azon, hogy a legfontosabb kérdésekben közös álláspontot alakítsanak ki, ezt pedig tézisek formájában rögzítsék, és a szakmai nyilvánosság elé tárják. Bár ez a még mindig jelentős felfogásbeli különbségek miatt nem sikerült, a közös beszélgetések, viták, konzultációk ... azt eredményezték, hogy a kötet írásainak többsége nem »beszél el« a többi mellett, hanem érzékenyen reflektál a bennük található, témájába vágó gondolatokra”.

A jelen ismertetésben – az egyes írások tartalmi ismertetésén túl – főleg azt a kérdést vizsgálom, hogy mennyire megalapozott a fent leírt optimizmus: ténylegesen meddig jutottak el a résztvevők az egyeztetési folyamatban.

Ebből a szempontból az előszó kissé ellentmondásos: egyrészt hitet tesz az együttműködés mellett, és elismeri, hogy szükség van nyelvi tanácsadásra, sőt a nyelvi változásokba való tudatos beavatkozásra is, segédeszközök létrehozására, nyelvi ismeretterjesztésre, és hogy ezek különösen fontosak a nyelvi kisebbségben élők számára, másrészt a nyelvművelést már az első oldalon kifejezetten negatív megközelítésben „konferálja fel”: „Az pedig, hogy a nyelvművelés jelenlegi gyakorlata a nyelvi problémákat gerjeszti, nem pedig meg-

oldja, és a nyelvi változásokba való beavatkozás kísérletei alapvetően a változások megfékezését vagy visszafordítását célozzák, nem pedig a nyelv kifejezőeszközeinek differenciálását és gazdagítását, nem lehet ok arra, hogy a különböző nyelvalakító tevékenységeket eleve elhibázzottnak vagy károsnak ítéljük.”

A kötet első részében (Nyelvművelés és nyelvtudomány – a nyelvművelés szemlélete és tevékenysége) kaptak helyet az elméleti jellegű írások. HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET írása (A nyelvművelés fogalma és területe) abból indul ki, hogy szükség van nyelvművelő, nyelvi tanácsadói tevékenységre, a kérdés tehát az, hogy milyen szakismeretekkel, milyen felkészültséggel lehet ezt a tevékenységet végezni. Áttekintést nyújt a nyelvművelés fogalmáról, történetéről és színtereiről. Megjegyzi, hogy a nyelvművelés gyakran (csak) ürügy volt aktuális tudományos, közösségi vagy politikai kérdések felvetésére, és ez ma is így van. A nyelvművelés értékelésében a hagyomány fogalmát állítja a középpontba. Álláspontját filozófiai-nyelvfilozófiai érvekkel is alátámasztva arra a következtetésre jut, hogy a nyelvművelés a nyelvre és nyelvhasználatra reflektáló hagyomány; a nyelvvel való tudatos törődés társadalmi érték, ezért ez a hagyomány folytatásra érdemes, sőt fontos a nyelvközösség fennmaradásához.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR rövid írásában a nyelvreírás és nyelvi értékelés viszonyát elemzi. Az áttekintés summázata az, hogy „teljesen tárgyilagos, nézőpont és értékszempontról nélküli nyelvreírás ma nehezen lehet megvalósítani”. Ezt a véleményt akár úgy is tekinthetnénk, mint a nyelvművelői álláspont közvetett megtámogatását. TOLCSVAI NAGY szövege azonban nehéz olvasmány: a nyílt állásfoglalás elöl a szaktudományos terminológia biztonságos fedezékébe vonul.

KEMÉNY GÁBOR szerint (Nyelvreírás – nyelvművelés – stilisztika) a nyelvművelés sohasem a nyelvet akarta alakítani, hanem a nyelvhasználatot. A nyelvművelést „az alkalmazott nyelvészet egyik ágának is lehet tekintni, amely a nyelvészet eredményeit közvetíti”, tehát jelentős mértékben nyelvi (nyelvészeti) ismeretterjesztés. Ugyanakkor „kevesebb és több” is annál, mivel jelen van benne a nevelő, pedagógiai ambíció is. Különbséget tesz a kommunikatív és a társadalmi (stilisztikai) nyelvhelyesség között: az előbbi kritériuma a közlés sikeressége, az utóbbi egy adott normaszinten értékeli a megnyilatkozást jónak vagy nem jónak. A különben értékes írás értékéből levon valamit az a tény, hogy másodközlés. Erre LANSTYÁK ISTVÁN világít rá saját cikke egyik jegyzetében. (Tekintve, hogy LANSTYÁK a kötet egyik szerkesztője volt, kérdéses, hogy ez volt-e a kérdés elintézésének legkorrektebb módja.)

DOMONKOSI ÁGNES (Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben) abból indul ki, hogy a kommunikáció során a beszélők folyamatosan értékelik önmaguk és partnereik beszéd-, illetve írásmódját, tehát a nyelvhasználat értékelése szükséges és természetes velejárója a kommunikációnak. (Ezt összekapcsolhatjuk TOLCSVAI NAGY GÁBOR mondanivalójával is: az objektivitásra törekvő nyelvreírás során sem tudjuk az érték szempontját teljesen mellőzni.) A nyelvhasználat értékelésének igényeiből természetesen következik a nyelvi tanácsadás, a nyelvművelés, lektorálás. Mindezek során valamilyen értékszemponthoz kell érvényesíteni, és az értékelés során talán a kommunikatív optimum megközelítése lehet a fő értékszemponthoz, ahogy azt például HELTAINÉ is felvetette egy 1993-as cikkében (A megértés változatai. [A kommunikációs szemléletű nyelvművelés lehetőségei a nyelvi-norma-képzésben.] Nyr. 1993: 420–2). Bírálja az eddigi nyelvművelést, amelyben a megalapozatlanság, a megbélyegzés, a mítoszok és babonák is szerepet játszottak. Ezek után a nyelv-

művelő kézikönyvek minősítéseit vizsgálja meg abból a szempontból, hogy megkönnyítik-e az adott elemek használatát. Ez az elemzés sok hiányosságot tár fel, és egyben jövőbeli feladatokat is kijelöl: egységes szemlélet alapján, a helyesség helyett a helyénvalóságot tartva szem előtt kell a közlőhelyzetnek megfelelő, a közösségben elfogadott kommunikációban segíteni azokat, akik nyelvi problémával találják magukat szemben.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA – szerintem igen fontos – írásában (A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalkításban) NEUSTUPNÝ nyomán ismerteti a nyelvi menedzselés fogalmát és a nyelvi tervezés, a nyelvmenedzselés és a nyelvművelés közötti különbségeket. Az absztrakt, „felülről lefelé” működő nyelvtervezéssel szemben a nyelvi menedzselés „alulról felfelé” orientált: mindig konkrét, a kommunikáció különböző szintjein keletkező nyelvi problémából indul ki, azt akarja megoldani, és a megoldásban helyet kap a laikus beszélők nyelvi értékelő tevékenysége is. A nyelvművelést azért (is) hatástalannak tartja, mert gyakran a beszélők számára nyelvi problémaként nem jelentkező jelenségekkel foglalkozik, figyelmen kívül hagyva a kommunikációs és társadalmi problémákat. A (klasszikus) nyelvművelő a saját maga által nyelvi problémának minősített kérdésekkel foglalkozik, függetlenül attól, hogy azok a beszélő számára problémaként felmerülnek-e. A kódváltás jelenségét például a nyelvművelői mentalitás a beszélők kényelemszeretetével, igénytelenségével magyarázza, holott azt a kommunikáció körülményei indokolják: két kétnyelvű beszélő között a legjobb megértést gyakran az biztosítja, ha a többségi nyelv kifejezését használják bizonyos esetekben. (A kódváltás relevanciaelméleti megközelítéséről l. FORINTOS ÉVA, Codeswitching and Relevance Theory. In: HELTAI PÁL szerk., Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. Pécs–Gödöllő, 2007: 503–6.). A továbbiakban a szerző a nyelvi tervezés és nyelvi menedzselés különbségeit tárgyalja, megemlítve, hogy a nyelvi kérdések megoldása persze mindig függ a hatalomtól (politikától) is. Összegzésként azzal zárja, hogy „a nyelvi menedzselés terminus használata elsősorban is a tartalmilag egyre inkább kiüresedő nyelvműveléssel szemben tűnik előnyösnek, főként többszemponúsága, valamint a nyelvi problémák (normaproblémák) szélesebb kommunikációs és társadalmi kontextusban történő beágyazása és vizsgálata miatt”.

A kötet II. része a nyelvi szolgáltatások gyakorlatával foglalkozik. EÖRY VILMA első cikkében röviden beszámol a Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő Osztályának nyelvtervezési feladatairól. Másik írásában a nyelvművelés „segédeszközeiről” – szótárakról, nyelvtanokról – ad hasznos áttekintést. A nyelvtankönyvek egyikét sem tartja nyelvhasználati kézikönyv szerepére alkalmasnak. Az írásból kiderül, hogy a nyelvművelés segédeszközei nem tökéletesek, a Nyelvművelő Kézikönyv például nem szociolingvisztikai felmérések adataira támaszkodik, a sztenderden kívüli nyelvhasználatot figyelmen kívül hagyja.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA „Az internet felhasználása a nyelvtervezésben és a nyelvművelésben” című írásában főleg a szlovákiai magyar nyelvhasználatról foglalkozik. Míg a magyar (cseh, szlovák stb.) nyelvi tanácsadásnál a kérdések 90%-a a helyesírással kapcsolatos, a szlovákiai magyar esetében a kérdések túlnyomó többsége lexikai jellegű, a kérdezők szlovák szavak és szaknyelvi terminusok magyar megfelelőjét keresik. Az ilyen jellegű szavak magyar megfelelőjének azonosításához a szerző az elektronikus szótáraknál jobb segítségnek tartja az interneten található párhuzamos magyarországi magyar szövegeket. Kitér arra is, hogy a szlovákiai magyar nyelvváltozat a kollokációk tekintetében is eltér(het) a magyarországi magyartól, és ezeknek a nem feltűnő különbségeknek a tanulmányozása megint csak az interneten rendelkezésre

álló szövegforrások alapján a legjobb. (Mellékesen jegyzem meg, hogy ugyanezt ajánlom szakfordító hallgatóimnak a magyar–angol fordítástechnikai órákon.) A szlovákiai korpusztervezés főleg a szaknyelvek tekintetében fontos (jogi–közigazgatási, oktatási, közgazdasági, földrajzi és intézménynevek), és ebben az internetes források jól felhasználhatók. Ugyancsak jól kiaknázhatók az internetes adatok a nyelvi tanácsadásban, a nyelvi ismeretterjesztésben, segédkönyvek készítésében.

ITTZÉS NÓRA – DOMONKOSIhoz hasonlóan – a szótári minősítések kérdésével foglalkozik, de főleg lexikográfiai szempontból (A minősítés kérdése a szótárban). Azon a véleményen van, hogy a lexikográfiában nem a nyelvhasználókat vagy a nyelvhasználatot, hanem a lexikai elemeket kell minősíteni, főleg a szóképzleti helyzet és a használati sajátosságok – gyakoriság, területi, réteg- vagy csoportnyelvi hovatartozás, szövegtípushoz, stílushoz való kötöttség – alapján. A nyelvművelés kérdéseire közvetlenül nem szól hozzá. A lexikográfiai minősítés tehát egy absztraktabb sík. Megjegyzendő viszont, hogy ezt a finom distinkciót nem könnyű belátni, hiszen a lexikográfiai elemeknek éppen a felsorolt sajátosságai azok, amelyeknek ismeretét a nyelvi tanácsadásban (ha úgy tetszik, a nyelvművelésben) fel lehet használni.

A kötet III. része (Norma és kodifikáció a helyesírásban) a helyesírás kérdéseivel foglalkozik. Ez a terület a nyelvművelésen belül viszonylag önállónak számít, és kevésbé volt a viták előterében – azt azért senki nem szorgalmazta, hogy ne tanítsunk helyesírást. A gyakorlati nyelvi tanácsadásban viszont a helyesírás kiemelkedő szerepet játszik. MÁRTONFI ATTILA (A magyar helyesírás problémái a lexikográfus szemével) főleg az Osiris kiadónál megjelent (LACZKÓ KRISZTINÁval közösen írt) Helyesírás című könyvének elveit ismerteti. KARDOS TAMÁS (A magyar helyesírás problémái a nyelvi közönségszolgálat tükrében) leírja, hogy a helyesírás sok esetben (mind az egyes személyek, mind intézmények számára) presztízskérdés, a műveltség részének tekintik. Sok érdekes példával illusztrált írásában sorra veszi a magyar helyesírás leggyakoribb problémáit és ellentmondásait. Rámutat, hogy a helyesíráshoz a nyelvi (nyelvtani, szóképzéstani, különösen a szóösszetétellel kapcsolatos) ismeretekon kívül nem nyelvi ismeretek is szükségesek (növénynevek esetében például rendszertani ismeretek). Felveti a kérdést, hogy helyesírási elveink mennyiben felelnek meg a laikus vagy népi helyesírási gondolkodásnak, és nem kellene-e a soklépéses logikai elemzések helyett analógiás megközelítést alkalmazni. Arra a következtetésre jut, hogy időszerű lenne új helyesírási szabályzatot előkészíteni: „új, rugalmasabb és modernebb szabályzatra van szükség”.

LACZKÓ KRISZTINA (A helyesírási szabályzat 12. kiadásáról) inkább a lassan járj, tovább érsz elvét vallja. Rámutat, hogy a helyesírási szabályzat változtatása előtt jó lenne elméleti kérdéseket tisztázni – milyen szódefinícióval dolgozunk, hogyan tudjuk az egyszerű és összetett szó fogalmát elkülöníteni, hogyan egyeztetjük a fonematikus elvet az értelemtükröztetés elvével és a hagyománnyal. Ezért arra a következtetésre jut, hogy a 12. kiadást hosszabb előkészítő munkának kell megelőznie. Hasonló véleményen van Osiris-beli társszerzője, MÁRTONFI ATTILA is. Kötetbeli második írásában (Időszerű-e A magyar helyesírás szabályai 12. kiadásának az előkészítése?) kiemeli, hogy a jelenlegi szabályzat is lehetővé teszi a helyesírási kódextól való eltérést, ha az „a kommunikáció zavartalanságát vagy a kommunikációs aktusban részt vevők nagyobb komfortérzését szolgálja”, csak ez a fakultatív nem közzismert. Rámutat,

hogy a helyesírás bonyolultsága részben annak köszönhető, hogy bonyolult valóságot tükröz, és erre nehéz egyszerű sablont illeszteni. (Ezzel mélységesen egyetérttek: az összetett szavak mentális lexikonbeli státusára vonatkozó pszicholingvisztikai szakirodalom olvasása arról győzőtt meg, hogy az összetett szavakat vagy egészben tároljuk, vagy elemenként, vagy mind a két formában, és hol az egészben tárolt összetett szót aktiváljuk, hol az összetevőkből „on-line” szereljük össze őket, továbbá hogy egyéntől is függ, kinek a számára mi számít összetett szónak; I. GARY LIBBEN – GONIA JAREMA, *The Representation and Processing of Compound Words*. Oxford, 2006.) MÁRTONFI azon a véleményen van, hogy „egy új helyesírási szabályzat elkészítésére még nem érett meg a helyzet”.

A IV. rész címe (*Nyelvművelő babonák, nyelvi mítoszok, purizmus*) utal arra, hogy a hajdani nyelvművelők és hajdani kritikusaik közötti enyhülés még nem teljes. Igaz, már LÖRINCZE LAJOS, illetve SZEPESY GYULA is írt a nyelvi babonákról (ahogy erre LANSTYÁK ISTVÁN utal is), de a nyelvművelők által terjesztett babonák kategóriájának kiemelése kétséget kizáróan jelzi, hogy itt egy új szemléletmódról van szó. DOMONKOSI ÁGNES (*Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben*) írása tárgyilagos és kiegyensúlyozott: ha kritizálja is a korábbi nyelvművelést, egyetért azzal, hogy „nyelvi tanácsadásra szükség van, és a nyelvi reflexió képességének fejlesztésében igen fontos szerepe van az anyanyelvi nevelésnek és a szervezett nyelvalkításnak”. A cikk szerint a korábbi nyelvművelés sztenderdközpontú szemlélete erősítette a nyelvről való gondolkodás (a népi nyelvészet) helyes/helytelen dichotómiáját, hozzájárulva ezzel a nyelvi elbizonytalanodáshoz. A nyelvi tanácsadásban, segédeszközökben és ismeretterjesztésben jobban figyelembe kell venni a nyelvváltozatok sokféleségét, és a *megfelelőség* fogalmát kell a középpontba állítani. Főiskolások körében végzett felméréseket ismertet, amelyek szintén azt bizonyítják, hogy jelenleg még erős a gyakran tévhiteken alapuló „helyesség” felfogása. A válaszok egy része ugyanakkor (a jelen szerző szerint) nem azzal az idealisztikus felfogással kapcsolatos, amely szerint a „helyesség” a nyelvhasználat körülményeitől függetlenül leírható, és nem is a nyelvi változatosság tudatosításának hiányával, hanem a kommunikáció érthetőségével (a feldolgozási erőfeszítéssel): a hangos, artikulált beszéd, az egyszerűség, az érthetőség, a helyes szórend, a jól meg szerkesztett mondatok iránti óhaj GRICE negyedik maximájából is következik, és a relevancia-elmélettel is alátámasztható. A „helytelenségek” listájának egy része (töltelékszavak használata, hadarás, nyökögés, zsargonszavak használata, mormogás, motyogás stb.) ugyancsak a kommunikáció érthetőségével kapcsolatos jogos igényt jelez. A trágár beszéd kifogásolása is érthető: a trágár beszéd lehet nyelvitanilag helyes, de nagyon kevés esetben helyénvaló: ezt tehát akár kontextustól függetlenül ki lehet jelenteni.¹ Összegzésében úgy foglal állást, hogy „A babonák érvényesülésének gátlásában [...] nem egyszerűen a cáfolatuk, hanem egy differenciáltabb szemléletmód érvényesítése, a nyelvváltozatok sokféleségét felmutató tudományos kategorizáció tudatosítása játszhatná a

¹ A pozitív udvariasság egyik sajtóságos megnyilvánulási formája a trágár szavak használata, ami a beszélők közötti szolidaritást jelezheti. Így például katonák vagy futballisták sértődés nélkül, „barátságosan” vagy elismerően mondanak egymásnak olyan szavakat, amelyek egyébként sértőnek vagy megbotránkoztatónak számítanak. Az ún. öszödi beszéd trágár kifejezéseit is valószínűleg a párttársak iránti pozitív udvariasságra törekvés motiválta.

legfontosabb szerepet”, amely lehetővé tenné, hogy a beszélők a közléshelyzetnek megfelelő, a közösségben elfogadott közlésformákat használják.

Kevésbé elfogulatlan LANSTYÁK ISTVÁN két cikke (A nyelvvi tévhitekről, illetve Általános nyelvvi mítoszok). A cáfolatra teszi a hangsúlyt, és lankadatlan hévvel folytatja a „nyelvművelés” ostromozását. Talán nem véletlen, hogy a konferencia résztvevőinek, illetve a kötet szerzőinek nem sikerült közös téziseket megfogalmazniuk.

LANSTYÁK első írásában elméleti-filozófiai szempontból tárgyalja a mítosz, babona és tévhit fogalmát, és az egyes terminusok jelentését az angol és a magyar szakirodalomban. A második írásban sorra veszi az általános nyelvvi és a magyar nyelvvi mítoszokat, kiegészítve őket a nyelvművelői mítoszokkal. Elemzéseit akár nyelvművelő írásnak is tekinthetnénk, hiszen a kötet több szerzője is utal arra, hogy a nyelvművelés egyik feladata a nyelvvi ismeretterjesztés: ebbe bőven belefér a nyelvvi tévhitek eloszlátása is. Beleférne, ha LANSTYÁK nem lenne egyoldalú. Mivel a nyelvművelést nem annyira javítandó, mint elvetendő gyakorlatnak tartja (a nyelvművelés által okozott károkra evidenciaként utal), nem akar a szűk leíró nyelvészeti (társasnyelvészeti) szempontokon túl más szempontokat figyelembe venni – hiszen az tompítaná kritikája életét. Pedig ha olvasta a kötet többi írását (mint szerkesztőnek olvasnia kellett), elgondolkozhatott volna azon, hogy a teljesen objektív, értékszempontot mellőző nyelvvi leírás nem biztos, hogy megvalósítható (TOLCSVAI NAGY); a nyelvhasználóknak nem lehet megtiltani, hogy értékeljenek (DOMONKOSI); a nyelvhasználók nemcsak értékelik saját és mások nyelvhasználatát (bár sokszor tévhitek alapján), hanem igénylik is a nyelvvi tanácsadást, nyelvileg tudatosabbá akarnak válni (HELTAINÉ NAGY); a nyelvvi tanácsadásnak (vagy a hagyományos nyelvművelésnek) pedagógiai funkciója is van (KEMÉNY).

LANSTYÁK írását tehát, bár leíró nyelvészeti szempontból helytálló igazságokat (illetve közhelyeket) fogalmaz meg, nyelvvi ismeretterjesztésre alapjában véve mégis alkalmatlannak találok, mivel majdnem mindegyik mítosz oszlatásában megjelenik az egyoldalúság. Következésképpen figyelmen kívül hagyja LANSTYÁK azt a tényt, hogy a nyelvművelés nemcsak arról szól, hogy „ne használd ezt vagy azt a nyelvtani formát, mert akkor bunkó vagy”, hanem arról is (szólhat), hogy „próbáld úgy beszélni, hogy mások minél jobban (és könnyebben) megértsenek”. A nyelvvi „igényesség” nem csupán arra szolgál, hogy azzal a széplelkű nyelvművelő másokat revolverezzen, hanem a hatékony kommunikáció alapkövetelménye is. A kommunikáció hatékonyságát valóban nem befolyásolja, hogy az *eszem* vagy *eszek* formát használom-e, az viszont igen, hogy törekszem-e mondanivalómat úgy fogalmazni – figyelembe véve a kommunikációs helyzetet – hogy mások minél könnyebben és jobban megértsék, és helyénvalónak tartásák. LANSTYÁK figyelmen kívül hagyja többek között a hivatali zsargon egész témakörét, és a trágár beszédről sincs mondanivalója; egyáltalán arról, hogy a beszélő felelős azért, hogy mindent megtegyen a kommunikáció sikeréért. Éppen erre hívja fel a figyelmet HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET több írásában: a nyelvművelés hagyománya, ha másért nem, azért is fontos, mert ráirányítja az emberek figyelmét a tudatos nyelvhasználatra. A kommunikáció hatékonysága szempontjából nem mindegy, hogyan beszélünk. És itt újra a KEMÉNY által invokált pedagógiai szemponthoz jutunk: mivel az iskolai oktatás (például a fogalmazástanítás) egyik célja a hatékony kommunikáció képességének kialakítása, be kell látnunk, hogy a nyelvvi problémák megoldása nem lehet kizárólag a leíró nyelvészet ügye.

A nyelvvi tévhitek között szép számmal találunk olyanokat, amelyekről lehetne vitatkozni (és erre a szerző fel is hívja az olvasót). Nem azért, mert nem igazak, hanem azért,

mert LANSTYÁK megállapításai egyoldalúak. Az alábbiakban csak példaképpen térek ki részletesebben három „mítoszra”, de szinte minden tévhit elemzésénél felmerül a kérdés: jó, ez leírónyelvészetiileg igaz, de hol a többi szempont?

Az 1.1.1. számmal ellátott és a szerző által cáfolt mítosz szerint „az anyanyelvéhez minden embert különösen bensőséges viszony fűz.” A szerző bebizonyítja, hogy hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben nem okoz gondot egy másik nyelvre való (fokozatos és önkéntes) áttérés. Adós marad azonban annak magyarázatával, hogy nem mond-e ez ellent annak a (társasnyelvészek által sokszor hangoztatott) nézetnek, hogy az anyanyelvátváltózat használatának megbélyegzése jóvátehetetlen lelki károkat okoz (hiszen az anyanyelvátváltózat része az identitásnak), továbbá hogy egy más nyelvváltozatra (a standardra) átszokni szinte lehetetlen (l. pl. KONTRA MIKLÓS, Félreértések a magyar lingvicizmus körül. In: HELTAI szerk. i. m. 2007: 27–35). Lehet, hogy az ellentmondás csak látszólagos, de a tárgyilagos elemzéshez erre is ki kellett volna térni.

Az 1.1.3. mítosz szerint minden embernek erkölcsi kötelessége, hogy ápolja anyanyelvét. LANSTYÁK szerint „a nyelvművelői intelmek követése vagy mellőzése olyan magánügy, amelynek semmi köze nincs az erkölchöz”. Ez tökéletesen igaz, de az „anyanyelv ápolása” nem egyenlő a „nyelvművelői intelmek” követésével, a nyelvhasználat nem mindig magánügy, és ha nem is erkölcsi, de kommunikációs, pedagógiai és társadalmi együttműködési kérdés. Nem magánügy, hogy a gyerekek megtanulják, mikor helyénvaló a trágár beszéd, és mikor nem, és nem magánügy, hogy az adóbevallási tájékoztatót vagy a biztosítási szerződést érthetően vagy érthetetlenül fogalmazzák meg. A helyesírás sem magánügy: a rossz helyesírás megnehezítheti a szövegértést. Igaz, mindezeknek a megtanulása nem erkölcsi kötelesség, de a társadalmi együttműködés követelménye. Úgy tűnik, mintha LANSTYÁK a nyelvművelés fürdővizével együtt öntené ki a hatékony kommunikáció gyermekét.

Az 1.2.3.-ban LANSTYÁK attól a mítosztól óv, mely szerint a nyelvjárások értékesebbek más nyelvváltozatoknál, a nyelvnek egy tisztább, romlatlanabb állapotát őrzik, mint a városi nyelvváltozatok vagy a köznyelv. Ezt LANSTYÁK (mint ahogy a 2.1.-ben a magyar nyelv kiválóságával kapcsolatos mítoszokat is) szépen megcáfolja, és tökéletesen igaza van – nyelvtudományi szempontból. Csakhogy a kérdés (mint ahogy erre a 2.1.-ben saját maga is utal) nem csupán nyelvtudományi, hanem pszichológiai (érzelmi), esztétikai és pedagógiai is.

A legtöbb ember szereti az anyját, és hajlamos azt gondolni, hogy az ő anyja valamiért különlegesen jó anya, szebb és jobb más anyáknál. Arra is hajlamosak fiatal emberek, hogy szerelmüket lássák különlegesnek, mindenki másnál szebbnek-jobbnak. Ez nyilván nem lehet igaz: mindenkinek az anyja nem lehet szebb és jobb mindenki más anyjánál, és mindenki szerelme nem lehet szebb és jobb mindenki más szerelménél. De érdemes-e ezeket a „tévHITEKET” cáfolni? Tudjuk, hogy egyik nyelv nem szebb és nem kifejezőbb, mint a másik, és az anyanyelv különleges kifejezőerejével kapcsolatos vélekedések objektíve nem lehetnek igazak. De pedagógiai szempontból hasznos-e a cáfolat? Ezek a nyelvi mítoszok hatalmas életműveket eredményeztek: valaki beleszeretett egy nyelvbe (akár anyanyelvébe, akár egy idegen nyelvbe) és egész életét az adott nyelv, illetve irodalom kutatásának szentelte. Mert azt hitte, hogy az adott nyelv valami különleges kifejezőerővel rendelkezik. Az emberi nyelvek és nyelvváltozatok mindegyikében lehet és szabad gyönyörködni, vélt és valós értékek (kifejezőerő, tömörség, szép hangzás, kifinomultság stb.) okán. Miért fontos ezt a „mí-

toszt” eloszlattunk? Szívesebben tanulják-e a gyerekek a magyar verseket, ha figyelmeztetjük őket, hogy ezek nem egyedülállóak, más nyelveken is lehet szép verseket írni?

Nézzük a köznyelv – dialektus viszonyt. Iskolában azt tanultuk, hogy nagy íróink költőink „a népnyelvből merítették”, így lettek naggyá, így újitották meg az irodalmi nyelvet. Bartók Béla „csak tiszta forrásból” akart meríteni. A népnyelv – a dialektusok – sok ember képzeletében valóban a tiszta, eredeti stb. képzetekkel kapcsolódnak össze. Ezeket a lélektani, esztétikai, érzelmi, kulturális hagyománnyal kapcsolatos mozzanatok nem olyan egyszerű – és nem is célszerű – tisztán nyelvészeti érvekkel lesöpörni.

De maradjunk a nyelvészetnél. Nem feltétlenül igaz az sem, hogy a dialektusok a köznyelvhez képest nem tartalmaznak olyan – nyelvészetileg is megfogható – sajátosságokat, amelyek alapján nem teljesen tévhit, hogy egyes dialektusok, ha nem is a nyelv tisztább, romlatlanabb, de mindenképpen egy korábbi, a hagyományok (nyelvszokások) által jobban rendezett állapotát képviselik. Ez az egyes beszélőknek nagyobb biztonságérzetet ad, hiszen tudják, hogy adott helyzetben mit kell mondaniuk, mi a helyénvaló nyelvi viselkedés – nem kell állandóan új és új mondatokat generálniuk.

Saját köznyelvi beszédemet összehasonlítva dialektust beszélő emberekével az a benyomásom, hogy egyes dialektust beszélők beszéde ritmus és intonáció szempontjából sokkal kifejezőbb, mint az én monoton beszédprodukcióm. Mint nyelvésznek az is feltűnt, hogy az ő beszédük sok olyan szokásos szókapcsolatot, ritualizált nyelvi elemet tartalmaz, amelyek azt az érzést keltik az emberben, hogy „igen, ezt így szokták mondani”. Felmerül a kérdés, hogy ha szubjektív benyomások alapján azt mondom, hogy ő szebben beszél magyarul, mint én, kizárható-e, hogy ennek a szubjektív, esztétikai jellegű értékítéletnek van objektív, a kommunikáció hatékonyságával kapcsolatos alapja? Nem kellene-e esetleg a kommunikáció szempontjából elfogulatlan vizsgálatnak vetni alá azt a leíró nyelvészeti dogmát, hogy minden nyelvváltozat mindig egyformán jól betölti kommunikatív funkcióját?

POSGAY ILDIKÓ (A purizmus értelmezései) több purizmus-felfogást ismertet, és leírja, hogy a purizmus különösen a két világháború közötti időszakban összefonódott a nyelvműveléssel, bár a purizmus sokszor szélsőségesebb volt, mint a nyelvművelés. A 90-es években vitákat kiváltó reklámtörvényt is besorolja a purizmus megnyilvánulásai közé (a jelen szerző szerint nem erről, hanem a kommunikáció érthetőségével kapcsolatos természetes igényről volt, illetve van szó). Megemlíti a nyelvi imperializmust is, amelynek léte a purizmust, mint jogos nyelv-önvédelmet, bizonyos mértékig legitimálhatja, különösen a kisebbségi nyelvhasználat körülményei között.

SIMON SZABOLCS (Purizmus az anyanyelvi nevelésben) a purizmus megnyilvánulásairól ír, kétnyelvű (szlovákiai) összefüggésben. Néhány érdekes példát ad a purizmus túlkapasáiról, például arról, amikor valaki a futballisták választékos beszédét (!) félti a helytelen nyelvhasználatától: „egyáltalán nem mindegy, mikor, hol, és milyen választékosan szólalunk meg. Pláne akkor, ha olyan kihegyezett szituációban találjuk magunkat, mint amilyet egy futballmeccs kínál föl és produkál” (226). Ugyanakkor elismeri, hogy kisebbségi helyzetben bizonyos mértékig indokolt lehet a purizmus. Ezt nem fejti ki bővebben.

Az V. rész (Nyelvművelés kétnyelvű környezetben) is tartogat érdekes információkat és szempontokat. KOLLÁTH ANNA (A norma kétnyelvű környezetben – muravidéki nyelvhasználati jelenségek és megítélésük) kijelenti, hogy szerinte kell a nyelvművelés, a korrekt nyelvi tanácsadás, a nyelvi ismeretterjesztés, de az eddigi muravidéki nyelvművelés sikertelen volt. Az egynormájúság

(a magyarországi sztenderd erőltetése) káros, hozzájárul a kettős (a többségi nyelv általi és a magyarországi sztenderd általi) megbélyegzéshez, ami felgyorsíthatja a nyelvcserét. A gyakorlat javítása fontos: a hangsúlyt a vernakuláris nyelvváltozat megerősítésére kell tenni.

MISAD KATALIN jól adatolt írásában (Standardtól eltérő helyesírási formák a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban) a helyesírás szlovákiai problémáit elemzi. Különösen az intézménynevek és földrajzi nevek tekintetében van sok bizonytalanság. Az ingadozó helyesírás oka azonban nem annyira a szlovák helyesírási normák hatása (a cikk szerint a szlovákiai magyar sajtó inkább a magyar helyesírási normákat követi, vagy igyekszik követni), hanem a helyesírás túlszabályozottsága, vagy nem egyértelmű megfogalmazása.

Befejezésül térjünk vissza arra a kérdésre, hogy meddig jutottak el a résztvevők az egyeztetési folyamatban. Számomra úgy tűnik, hogy az ellentmondások ellenére elég messze: a kötetben szereplő írások alapján valóban meg lehetne fogalmazni olyan közös téziseket, amelyek a (SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerint) „tartalmilag egyre inkább kiüresedő nyelvművelést” – ugyanezen, vagy más néven – újra tartalommal tölthetnék meg.

HELTAI PÁL